

עוד על שיקולים כספיים בהצלת חיי אדם

לכבוד העורך,

ראיתי את מאמרו של הרב הגאון ר"י זילברשטיין שליט"א ב'אסיא' גליון טבת התשנ"ה [גל' נה עמ' 46-53], ומכיון שלענ"ד הדברים אינם מוכרחים, ברצוני להגיב עליהם כדרכה של תורה.

תמצית דברי הרב זילברשטיין

הנה דברי החפץ-חיים בספרו אהבת חסד [פרק כ סע' ב, הובאו במאמר שם עמ' 47] מבוארים, דבהצלת נפש של חבירו מחוייב לבזבז כל ממונו ככל לא תעשה, דאיפסק כן ברמ"א או"ח סי' תרנו, והוא מהרשב"א ב"ק ט ע"ב והר"ן פ"ג דסוכה [ריש טז, א בדפי הרי"ף], והכא איכא הלאו דלא תעמוד על דם רעך, דנלמד בסנהדרין עג ע"א לחיוב למיטרח ואגורי כשחבירו טובע בנהר. והרב זילברשטיין שליט"א העיר [שם עמ' 48] מדברי מהרש"ם [ח"ה סי' נד] דהיכא שהוא שב ואל-תעשה אינו מחוייב לבזבז כל ממונו, דהעניות כמיתה, ודקדוקיה מעבירין את האדם על דעת קונו. ומרן הגרי"ש אלישיב שליט"א [הובא שם] ס"ל דכיון דחיוב הצלה נלמד מ'והשבותו' – כמו דבהשבת אבירה אינו מחוייב לבזבז ממון כך בהצלת חבירו, ודרשת בן פטורא בב"מ סב ע"א אינה מסברא [כמו שסבר הח"ח] אלא דרשה מהפסוק, ואנן דקיימא-לן כר"ע דחיין קודמין – א"כ אף אינו חייב להפסיד ממונו היכא שיבוא לידי עניות. זה תורף דבריו.

שיטת הריב"ש

ולכאורה נראה, דמכיון דהגרע"א בהגהותיו לשו"ע יור"ד סי' קנו ס"ד הביא את דברי הריב"ש סי' שפז, שליכא חילוק בין ל"ת שהוא בקום ועשה לבין אם הוא בשוא"ת, והפמ"ג או"ח תרנו סק"ד רק נסתפק בזה ולא ראה את דברי הריב"ש, בודאי דהכי נקטינן. וכיון דחזינן דעל ל"ת מחוייב לבזבז כל ממונו ולא איכפת במה שיהיה עני-על-ידי זה, כמו בדליקה בשבת דלא התירו לו לכבות אף שיהיה עני ויחזור על הפתחים, ופעמים יהיו לו נושים ובעלי-חוב אמרינן דמחוייב לבזבז כל ממונו על זה ולא לכבות, אף דהוא רק איסור דרבנן לרוה"פ דסברי מלאכה שאצל"ג פטור. וכ"מ מהא דאיפסק ברמ"א יור"ד רל"ב סי"ב דאם אירע לו אונס והיה אפשר לסלקו ע"י ממון הרבה - מקרי אונס, דנתקשה שם הב"ח הלא בשביל ל"ת מחוייב לבזבז כל ממונו, ולכן דחה דין זה מהלכה. ומוכח מקושייתו דאף היכא דהוא בשוא"ת מחוייב לבזבז כל ממונו. ומהא דאיפסק הכי ליכא ראייה כלל, דבשוא"ת אינו מחוייב להוציא כל ממונו, דהא המקור להאי דינא הוא בריב"ש, דהוא ס"ל

דאף בל"ת בשוא"ת מחויב לבזבו כל ממונו. וע"כ כמש"כ הט"ז סק"ז והש"ך שם סק"א דאמרינן דעל דעת זה לא נדר ואינו עובר כלל על הנדר; ואדרבה מדלא תירצו לקושיית הב"ח דהוי שוא"ת ובכה"ג א"צ לתת כל ממונו, מוכח דסברי דליכא חילוק.

גם בחו"מ סי' שלט ס"י איפסק דאם אין בידו ממון אינו עובר בכל תלין. והגרע"א שם הביא דברי החינוך מצ' תקפח דאם אין בידו לפרוע באותו יום אא"כ יאבד הרבה משלו אינו עובר, וצ"י לעיין בשו"ת מוצל מאש סי' מה. ובפתח הגליון שם העתיק דברי המוצל מאש, דנתקשה מהא דבל"ת מחויב לבזבו כל ממונו, ותירץ דחשיב ניתן לתשלומין ואינו עובר על הלאו; הרי דס"ל דאף אם הלאו הוא בשוא"ת מחוייב לבזבו כל ממונו. וזה כונת הגרע"א שסיים בציון לסי' קנז, דהיינו ששם הביא דברי הריב"ש הנ"ל דאין חילוק בין קו"ע לשוא"ת, ובכל גוונא חייב לבזבו כל ממונו, ודלא כהפמ"ג והחות יאיר. וע"ע אהבת חסד פ"ט סק"ז ובנתיב חסד שם.

עוד ראיות לשיטת הריב"ש

ונראה לענ"ד דמוכח כן מהא דחו"מ סי' יב ס"א, דדיין חייב לומר את הדין אף אם יחייב את בעל-הדין הקשה וחושש שיהא רודפו, ובספרי דברים אות א מפורש דהוא אף אם יכהו. ונלמד זה מקרא ד'ולא תגורו' בסנהדרין ו ע"ב. ואף אם יפסיד הדיין ממון על-ידי זה חייב לומר את הדין, עיין בב"ח שם, ובתומים סק"ב, ובמהר"ם שיק מצוה תטז. ומהא דאין פודין את השבוים יתר על דמיהם כגיטין מה ע"א אף דהוא קצת פיקו"נ, וכמפורש ברמב"ם פ"ח מהל' מתנו"ע הי"ב, ומשמע מזה דאינו מחוייב לבזבו ממונו בשביל הצלת חבירו, הגה בתו' גיטין נח ע"א ד"ה כל מפורש דאפילו באיכא סכנה אינו מחוייב לפדותו לתירוצא בתרא, ועיין נמי ברמב"ן שם דמוכח כן; מ"מ התם הוי תקנת הציבור, ולהכי אף במקום סכנה לא מיחייב, כהא דעובדא דחסיד אחד בב"ק פ ע"א ובמאירי שם. ואולי גם מהתם ליכא ראיא, דהוי על הציבור לפדותו ולא על היחיד, דודאי אין היחיד מחוייב כדאיפסק ברמ"א יור"ד סי' שלו ס"ג, וכהא דסי' רנ ס"א ברמ"א עייש"ה. שו"ר שהחת"ס חו"מ קעז עמד בזה, ותירץ על-פי דעת הרא"ש פ"א דב"ב דדוחקא דציבורא חשיב סכנה.

והלום ראיתי בספר אמרי בינה הל' דיינים סי' יט שהאריך בזה טובא, וכתב בפשיטות דהלכה כהריב"ש, ובפרט שהביאו הגרע"א בגליון הנ"ל. עייש"ב.

אין ראייה מדינית השבת אבידה

גם נראה לענ"ד דליכא ראייה כלל מהשבת אבידה דאינו מחוייב לבזבז ממונו על זה; חדא דהא סברת 'למיטרח ואגורי' נלמדת מהלאו דלא תעמוד על דם רעך, וזה ודאי לאו ככל הלאוין דמחוייב להוציא כל ממונו. ואף להמנ"ח מצוה רצו דס"ל דאף במטרח ואגורי איכא הקרא דוהשבות, מ"מ אין זה פירוש להלאו דלא תעמוד, וכדמוכרח לומר כן בהא דחייב להצילו מקרא דוהשבות, דלולי קרא דלא תעמוד הו"א דלא היה מחוייב להצילו ע"י הוצאת ממון, אף דאיכא הלאו דלא תוכל להתעלם הנאמר באבידה, וכדסובר המהרש"א שם, ובהעמק שאלה שאילתא לח אות א. ולכאורה מאי שנא מכל הלאוין דמחוייב להוציא ממון. ועכצ"ל דהקראי דמירי באבידה בוודאי מפרשי אהרדי, וכשליכא החיוב להשיב ליכא גם הלאו; אבל כשילפינן מקרא דלא תעמוד על דם רעך חייב אף היכא דליכא דין השבה. ומוכח כן מהא דאינו מחוייב להפסיד בשביל האבידה, בב"מ לב ע"א באבידתו ואבידת חבירו, וזה אף שאבידתו שווה פחות משל חבירו, מדלא מצינו חילוק בזה. וגם מוכח כן בהא דחור"מ סי' רסה ס"א. וזה ודאי דבהצלת נפש מחוייב להוציא ממון, וכמפורש בש"ס שם ובמאירי ורשב"א ב"ק פב ע"ב. וכן הא חזינא דזקן ואינה לפי כבודו פטור מהשבה, ולהרא"ש הוא אף איסור דכבוד התורה, וודאי מחוייב להציל חבירו מסכנה אף שאינה לפי כבודו. ועיין סוטה כב ע"ב היכי דמי חסיד שוטה וכו'. וע"כ דחילוק הוא מדין אבידה, דרק נלמד מקרא ד"השבותו" דאיכא חיוב השבה גם בנפש ולא רק בממון. ואע"פ שמזקן ואינה לפי כבודו אין ראייה, דהא כל שבשלו הוא מחזיר חייב להשיב אף דאינה לפי כבודו, ובוודאי גבי הצלת עצמו יציל, מ"מ מסתברא דאף בלי זה לא היה הו"א דזקן ואינה לפי כבודו ייפטר מהשבת נפש. ואיכא ראייה נמי מהא דס"ל להרמב"ם דאבידה מדעת אינו חייב להשיב, ואיפסק כן בחור"מ רסא ס"ד. ומכ"ש להרא"ש דהוי הפקר ולא רק פטור מהשבה, ודאי אדם שמאבד עצמו לדעת חייב להצילו גם אם לא נימא דהוא מצד החיוב להפרישו מהעבירה דמאבד עצמו, שזה גם בכלל לא תעמוד על דם רעך, וכדסובר המהרש"ד סי' יור"ד סי' רד, והיינו לפי שאיכא איבוד נפש; משא"כ בממון היכא דליכא בל תשחית אין בזה איסור כלל.

דעת השרידי אש והמשפט כהן

וכן ראייתי שפשיטא ליה להשרידי אש ח"א עמוד שיג, ומשפט כהן סי' קמד, דלהצלת חבירו מחוייב לבזבז כל ממונו. וכ"מ במרחשת ח"א סי' מג. וכעת התבוננתי וראיתי לב"י באבקת רוכל סי' קצה דאם יפסיד ממון מותר לו לכבוש עדותו, דמדין גמילות חסד אינו מחוייב להפסיד ממון, עיי"ש. ולכאורה הא אף לרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי דבהגדת עדות יש גמ"ח, מ"מ

הלא איכא לאו דאם לא יגיד בכובש עדותו, וכדאיחא בב"ק נו ע"א. ועובר נמי בל"ת על דם רעך, וכמ"ש הר"מ בסהמ"צ ל"ת רצו. ומוכח דבשוא"ת אינו חייב לכזבו ממונו. אכן אין זה מוכרח כלל, די"ל דהלאו הוא רק כשבא לבד וכובש עדותו, כדמשמע ברשב"א ב"ק שם. גם י"ל דמה שכתבו הראשונים דאיכא גמ"ח הוא לומר שאינה כי אם מצוה, שאינה גוררת חיוב ממון. וע"ע אמרי בינה דיני עדות ס"י ח, והפלאה כתובות כז ע"ב תוד"ה אמר. ובדין רפואת אשתו, שחייב לחזור על הפתחים, וכדמביא מדברי עזר מקודש אבה"ע ס"י ע, דבדין שארה כסותה לא יגרע מחוייב לחזור על הפתחים, דאיכא לאו. והעיר בצדק דליכא לאו כי אם כשיש לו, אבל לא כשאינן לו. וכן הלאו לא מהני אלא רק דחייב לכזבו כל ממונו, אבל לא לחזור על הפתחים.

הדמיון לדברי העזר מקודש צ"ע

ומ"מ הדמיון לדברי העזר מקודש צ"ע, דלכאורה ל"ד לחיוב מזונות דהוא חוב, שאם לא מקיימו עובר בלאו, משא"כ ריפוי הוי תקנה דרבנן (ויעוין נמי באבני מילואים ס"י עט), וא"כ מהיכא תיתי לחייבו לחזור על הפתחים? ופשוט שאינו ענין לפלוגתת הראשונים בדין רפואה אם הוא כמזונות, עיין כתובות נא ע"א ברש"י ותוס'. גם אינו מסתבר חידושו של העזר מקודש, בפרט להסמ"ע חו"מ ס"י צז סקנ"ז דחיוב המזונות מה"ת הוא כשיש לו, והדין שצריך להשתדל עבור זה אינו אלא חיוב דרבנן, ולכן פשוט שאין ללמוד מזה לדין ריפוי. וערבך ערבא צריך, דחיוב להשכיר עצמו מצינו שהוא מנהג דרך ארץ, משא"כ חיזור על הפתחים.

בברכה רבה,

הרב איתמר מחפוד

תגובת הרב יצחק זילברשטיין

בדבר הערתו של הרב היקר איתמר מחפוד שליט"א, נראה שגם לשיטת הריב"ש, שאין חילוק בין לא תעשה שבקום עשה ללא תעשה שבשב ואל תעשה, אין ראייה שאדם חייב לכזבו כל ממונו להצלת חברו, דמאחר ומצוות הצלה היא מהמצוות שבין אדם לחברו, ומכיון שכתב המהרש"ם שהעניות כמיתה, לכן חייך קודמים. ובפרט שתורתנו הקדושה כתבה "לא תעמד על דם רעך" – הגע עצמך, אדם המוכר דירתו ונותן גם מעיסקו חומש, האם נחשב שעמד מנגד ולא עשה להציל חבירו?

והמלך החפץ בחיים יתן לנו ולכל ישראל חיים טובים ומאושרים, לראות הבית בהיבנותו, ולאור באור פני מלך החיים.